

17. Mackie J.D. The earlier Tudors 1485-1558. – Oxford, 1966.
18. Шекспир В. Генріх VIII // Шекспір В. Твори: В 6 т. – К., 1986. – Т.6.
19. Тревельян Дж. М. Социальная история Англии. Обзор шести столетий от Чосера до королевы Виктории / Под ред. В.Ф. Семенова. – М., 1959.
20. Letters and Papers, Foreign and Domestic, of the Reign of Henry VIII / Ed. by J.S. Brewer, J. Gardner and R.H. Brodie. – L., 1862-1932.
21. Tudor constitution documents A.D. 1485-1603., with a historical commentary / Ed. by J.R. Tanner. – Camb., 1922.
22. Loades P.M. Politics and the nation 1450-1660 obedience resistance and public order. – L., 1977.
23. Beckingsale B.W. Thomas Cromwell. Tudor minister. – L., 1978.
24. Scarisbrick J.J. Henry VIII. – L., 1969.
25. Documents illustrative of English church history / Ed. by H. Gee, W. Hardy. – N.Y., 1966.

SUMMARY

The article is devoted to the state activity of the most outstanding favorites of Henry VIII T. Wolsey, T. Cromwell. Under the leadership of these persons some administrative reforms in the state governing of England of the first part of the XVI century were realized.

В.М. Мороко

ДІЯЛЬНІСТЬ РОСІЙСЬКИХ АНАРХІСТІВ-ЕМІГРАНТІВ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1911-1914 РР.)

Протягом перших десяти років XX століття анархісти “вписалися” у палітру суспільно-політичних сил, що протидіяли самодержавству, знайшли у революційному русі власну нішу. У значній мірі цього вони досягли, спираючись на закордонну операційну базу. Діяльність анархістів-емігрантів того часу розглядалася нами в попередніх публікаціях [1; 2].

Роль закордонної операційної бази була для анархістів визначальною і на початку наступного десятиліття. В умовах, коли рух в імперії практично завмер, саме закордонні організації зупинили процес розпаду біля межі, перейшовши яку ця течія визвольного руху швидше за все б не відновилася. Тому цей період в історії еміграції анархістів відіграє вкрай важливу роль. Дослідження його дає ключ до розуміння генези анархізму в започатковану Першою світовою війною добу бурхливих потрясінь.

Між тим, цей відрізок закордонної діяльності російських анархістів майже не вивчався. Очевидно, дослідників заколисував здавалось б очевидний факт помітного згортання роботи в еміграції. Однак візьмемо на себе сміливість стверджувати, що у даному разі маємо справу з випадком, коли визначальними були не кількісні показники. В закордонних організаціях відбувалися важливі для розуміння подальших подій процеси. Вони й стали предметом нашого аналізу.

У перші два роки розглядуваного періоду анархістська еміграція дійсно переживала певну кризу. Згадуючи недавнє минуле, Г. Гогелія у 1913 р. вбачав витoki кризи у російських подіях. Він писав: “Якщо був період бездіяльності, особливо у 1911 і 1912 рр., то це пояснюється не зневірою, не розчаруванням, а тим, що рух якось відразу обірвався на місцях, там у Росії, що відповідним чином відгукнулось і на нашій закордонній діяльності” [3.-№7.-1913.-20 липня].

Однак зауважимо, що криза в еміграції була все ж відносною. Повністю закордонне життя не завмерло [2]. В Європі припинили існування періодичні видання, навколо яких групувалися члени анархістських груп. Але з’являлися нові. Першою ластівкою видавничого ренесансу став у 1911 р. щомісячник, у подальшому тижневик “Голос труда”,

який започаткувала російська робітнича група Нью-Йорка. Хоча офіційно видання проголосили безпартійним, але де-факто часопис став рупором анархізму. Серед його авторів знаходимо такі відомі прізвища як М. Гольдсміт, Г. Гогелія, А. Карелін, В. Забрежнев.

“Голос труда” інформував про життя російських робітників-емігрантів у США, пропагував “робітничий” соціалізм, який протиставлявся нібито насаджуваному вихідцями з інтелігенції та буржуазії соціалізму “панському”. Речниками робітничого соціалізму видавці вважали анархістів-комуністів та синдикалістів і есерів-максималістів. Зокрема, у статті А. Крамського “Що таке анархізм? Соціалізм чи ні?” пропонувався висновок: анархізм – одна з течій робітничого соціалізму, а соціалізм соціал-демократів – це одна з форм панського або інтелігентського соціалізму [4.-№5.-1911.-Липень].

У кожному номері вміщувались одна-дві статті, спрямовані проти панського соціалізму. Проводилася думка – соціалізм панський, соціалізм партій “готує на шию народу новий зашморг”, робітникам затуманюють голову розмовами про передчасність вилучення всіх засобів виробництва та передачі їх у суспільне надбання, і навіть ті із соціал-демократів, що виступають за політичну революцію, за збройне повстання добиваються лише зміцнення своїх позицій у сучасному капіталістичному суспільстві [4.-№4.-1911.-Червень; №6.-1911.-Серпень].

У 1912 р. відновила видавничу діяльність анархістів у Західній Європі. У липні вийшов з друку перший номер газети “Рабочий Мир”. Формально видавцем стала цюрихська група анархістів-комуністів з однойменною назвою. Але серед постійних авторів, котрі формували обличчя видання, бачимо прізвища анархістів, авторитет яких був загальноновизнаним у цілому в середовищі всіх учасників цього руху. Це І. Гроссман (Рощин), О. Голберг (О. Ге), Г. Гогелія, Е. Артем’єв.

Перший номер відкривала установча стаття І. Гроссмана “Наші завдання в наступній російській революції”. Автор відмовлявся від ідеї безмотивного терору, прихильником якого був у добу першої революції. Визнавав, що дрібні експропріації, котрі здійснювали не лише анархісти, а й ті, хто прикривався їх ім’ям, кидали тінь на рух загалом. І. Гроссман чи не першим серед лідерів анархізму спробував розділити мінімальні й максимальні завдання боротьби. До програми-мінімуму він відносив спільну з демократами боротьбу проти самодержавства, оскільки робітникам потрібні свобода слова, вільні автономні організації. Необхідна й боротьба за самовизначення націй. При цьому І. Гроссман відмежовувався від парламентської діяльності і зв’язування себе анархістами в подальшому законами й рамками законів.

Програма-максимум уже передбачала втілення в життя відомих ідей анархізму: захоплення землі й фабрик, знищення центральної влади, організацію трудових комун, федерацій. Автор підкреслював: “Ми не підкоряємося **жодним** постановам ультрареволюційних Рад Робітничих депутатів, якщо вони йдуть у розріз із єдиним нашим завданням – здійсненням трудового революційного самоуправління. Про жодні свободи слова, друку, покращення умов майбутньої боротьби ми не думаємо” [3.-№1.-1912.-1 липня].

Газета зі статтею І. Гроссмана широко розійшлася в емігрантських колоніях, вивчалася анархістами на заняттях з теорії революційної боротьби.

Поволі зростали чисельно, пожвавлювали роботу емігрантські групи. В Європі помітними вони були в Англії, Франції, Швейцарії, Бельгії. На Британських островах діяли групи як анархістів-комуністів, так і анархістів-синдикалістів. Найчисельнішою (55 осіб) була група анархістів-комуністів у Лондоні. Вона видавала власний друкований орган “Arbeiter Freund”. Видання часопису не російською мовою пояснювалося національним складом групи. За незначним винятком її члени були євреї. Деякі з них перебували в еміграції вже досить тривалий час. Так, С. Ліндер, який неодноразово обирався секретарем групи, був управляючим справами “Arbeiter Freund”, мав 10-річний лондонський стаж. Один із засновників групи Площинський мешкав у Лондоні біля 18 років. До групи входила й його донька, що народилася вже у столиці Великобританії. Секретар групи А. Барон

знаходився за кордоном (США, Англія) 8 років тощо [5.-Ф.102.-Оп.1914.-Спр.12.ч.1л.-Арк.4,5,7].

Однак тривала відірваність від Батьківщини не послабила бажання допомагати однодумцям в Росії. Відповідну роботу координував відомий анархіст О. Шапіро. “Вся робота в Росії в його руках”, – повідомляло поліцейське джерело [5.-Ф.102.-Оп.1914.-Спр.12.ч.1л.-Арк.4]. У 1912 р. російські анархісти в Лондоні створили власний (до того діяв міжпартійний) Червоний Хрест, через який для потреб організації кошти надходили не лише з Європи, але й США та Канади. Лондонська група активно відгукувалась на події у Росії. Так, у березні 1912 р. вона організувала мітинг протесту проти побиття в російських тюрмах політичних ув'язнених, а у травні розіслала “Відозву до британських і американських робітників” із приводу ленських подій [5.-Ф.102.-Оп.1914.-Спр.12.ч.1л.-Арк.11,13; Ф.1129.-Оп.1.-Спр.39.-Арк.19].

Звичайно, як і у попередні роки, позитивно на діяльності лондонських анархістів позначалось проживання поряд з ними П. Кропоткіна. У 1912 р. для популяризації анархізму активно використовували 70-річний ювілей патріарха. В емігрантських колоніях організували урочисті збори. На адресу Кропоткіна надійшли численні вітання багатьма мовами. Серед них і українською від Бориславської групи анархістів-комуністів [5.-Ф.1129.-Оп.1.-Спр.15.-Арк.9].

П. Кропоткін продовжував виступати перед анархістами, був активним автором їх часописів, надавав однодумцям матеріальну допомогу. Хоча з останнім виникали проблеми. Бажаючих її отримати було більш ніж досить, і прохання часто виявлялися необґрунтованими. Зберігся цікавий лист Кропоткіну з Парижа. Анархіст-початківець Л. Чорний, у минулому студент-медик Московського університету, писав про те, що видав книгу з викладом своїх поглядів й дуже хоче продовжувати працювати у цьому напрямку. Оскільки у батька екс-студента відставного полковника велика сім'я, то молодий “письменник” висловлював надію, що Кропоткін забезпечить його на 2-3 роки літературною стипендією у розмірі, який дозволить утримувати і дружину, і дитину. Однак Кропоткін розчарував Л. Чорного, надіслав лист-відмову, в якому вказував, що можна не лише писати, але й знайти іншу достойну роботу [5.-Ф.1129.-Оп.2.-Спр.2757.-Арк.1-2, 5].

Найбільша концентрація анархістських груп спостерігалась у Швейцарії. У цій невеликій країні перед світовою війною їх було 5 (Женева, Лозанна, Цюрих, Базель, Шафхаузен). Активністю виділялися три перші з них. Женевська група у 1912 р. нараховувала 10 осіб. Її лідером був С. Зедгенідзе, студент-медик місцевого університету. В його обов'язки, крім загального керівництва справами групи, входило опікування касою й виданням та поширенням літератури, організація роботи гуртків. Помітною фігурою був і М. Дайнов, котрий жив в еміграції вже багато років. Лозаннська група (6 осіб) складалася виключно з євреїв. Поліцейське джерело повідомляло, що ці дві групи ставили завданням теоретичну підготовку своїх членів, для чого для них, а також тих, хто співчував анархізму, читали лекції, проводили співбесіди з практичних питань. Обидві групи мали намір готувати пропагандистів і агітаторів, здатних здійснювати роботу в Росії самостійно. Женевська група до того ж робила акцент на матеріальній підтримці російських анархістів, які знаходились в ув'язненні та на засланні [5.-Ф.102.-Оп.1913.-Спр.12ч.1ж.-Арк.1; Оп.1912.-Спр.12т.1.-Арк.15].

Щонайменше 10 осіб складало цюрихську групу. Її очолював Г. Харазов, який революційну діяльність (участь у студентських заворушеннях) розпочав ще у 1897 р. Група мала статут, який регламентував членство в ній, визначав напрямки роботи. Двічі на тиждень відбувалися збори: одні для обговорення практичних справ групи, інші – для теоретичних занять. Цюрихці заручилися підтримкою А. Кареліна та І. Гроссмана і, як раніше зазначалося, стали видавцями газети “Рабочий Мир”. У 1912 р. після відповідної підготовки один із членів групи виїхав на нелегальну роботу в Росію [5.-Ф.102.-Оп.1912.-Спр.12т.3.-Арк.42; Спр.12ч.1ц. – Арк.1,5,9,44].

Дві групи діяло у Бельгії (Брюссель, Льєж). Столична група нічим особливим не відзначалась, а льєзька група анархістів-комуністів “Анархія” належала до помітних в

Європі. У своєму складі вона нараховувала 9 осіб, серед яких були і два бельгійці [6.-С.668; 5.-Ф.102.-Оп.1913.-Спр.12.ч.1/16.-Арк.1]. Лідер групи В. Алейніков був колоритною фігурою. За активну участь в анархістському русі у вересні 1907 р. його засудили в Петербурзі до 8 років каторги. Але відразу після винесення вироку він втік із зали суду й зумів перебратися до Західної Європи. Пізніше з Алейніковим трапилася цікава метаморфоза. За радянських часів він став добропорядним громадянином. У 20-ті роки – відповідальний працівник Вищої ради народного господарства, виїжджав за кордон, займався питаннями технічного оснащення промисловості [6.-С.668]. У розглядуваний же період він і його група стали відомими, коли доклали енергійних зусиль для об'єднання розрізнених сил анархістів-емігрантів. Про цю їх діяльність мова йтиме в подальшому.

Центр російської політичної еміграції після революції перемістився з Женеви до Парижа. В анархістів у Парижі теж було декілька груп. На рубежі 1911-1912 рр. там виникла “позапартійна” група “Вільних соціалістів”, яку очолив А. Карелін. Група займала позицію між анархістами й соціалістами-революціонерами, випускала власний журнал “Молот”. У 1912-1913 рр. вийшли два його номери. У 1913 р. за ініціативою того ж Кареліна в Парижі 8 невеликих груп утворили “Братство вільних общинників (Федерацію анархістів-комуністів)”. Серед співзасновників була й українська “Спілка Вільних громадян” (назва в документах подавалась українською мовою – В.М.). Група “Вільна праця”, що ввійшла до Федерації, у зв'язку з цією подією надрукувала й поширила інформаційну листівку “Жертвам революції, військовополоненим царизму, борцям за анархію” [7.-ЦЛ 31.68.1907; 6.-С.524-525].

А. Кареліну вдалося заручитися підтримкою П. Кропоткіна й об'єднати навколо себе авторитетних В. Забрежнева, В. Ейхенбаума, А. Виноградова, що значно поліпшило ефективність діяльності Федерації. Для її членів читались лекції кращими знавцями анархізму, систематично проводилася робота теоретичних гуртків. Так, ще до створення Федерації, у квітні і травні 1912 р. у приміщенні безпартійного робітничого клубу три лекції прочитав Г. Гогелія. Зберігся їх машинописний конспект, який дає уявлення про проблеми, що порушувались на теоретичних заняттях анархістів-емігрантів.

У першій з лекцій розглядалася історія анархізму до М. Бакуніна, друга була присвячена розгляду теми “Анархізм і Бакунін”. У заключній лекції Гогелія аналізував основні положення анархістського світогляду. Порушувались наступні питання: погляд анархістів на сучасну державу; держава майбутнього; закони; чи потрібні вони у вільному суспільстві?; вільна угода; в яких умовах можливе її здійснення; колективізм, комунізм; революційна тактика і парламентаризм [8.-С.42; 5.-Ф.102.-Оп.1912.-Спр.12т.1.-Арк.18.-Спр.12.ч.1лА.-Арк.1-2].

Але анархісти не були б самі собою, якби обмежилися лише вивченням теорії. У “Братстві вільних общинників” йшли й практичні заняття з вивчення способів терористичної боротьби [5.-Ф.102.-Оп.1912.-Спр.12т.1.-Арк.16].

Помітно у порівнянні з попередніми роками поживалась діяльність російських анархістів в Америці. У Північній Америці анархісти гуртувалися навколо “Голоса труда”, який став органом Союзу російських робітників США і Канади. Союз (або Федерація) об'єднував групи і гуртки анархістів у Нью-Йорку, Чикаго, Бостоні, Філадельфії, Канзас-Сіті, Ротчестері, Провідансі, Детройті, Пітсбурзі, Монреалі, Торонто, Ванкувері, Вікторії, у багатьох передмістях великих індустріальних центрів та невеликих містах. Загальна чисельність членів Союзу сягала 2500 осіб. У деяких містах члени Федерації виступали під прапором організації “безпартійних російських робітників”, в інших як “групи інтернаціональних робітників”. Але це пояснювалось виключно тактичними міркуваннями, оскільки у багатьох штатах анархісти у разі їх виявлення висилалися з країни [5.-Ф.102.-Оп.1914.-Спр.12ч.1ам.-Арк.2]. Частина анархістів входила до Інтернаціональної Федерації анархістів-комуністів Америки.

Форми роботи російських анархістів у США і Канаді не відрізнялися від тих, котрі застосовували їх колеги в Європі. Це переважно агітаційно-пропагандистська робота в групах однодумців та емігрантських колоніях, спрямована на залучення до руху неофітів та

поглиблене вивчення теорії, стратегії і тактики революційної боротьби в дусі робітничого соціалізму з тими, хто вже став до лав організації.

Інформацію про цю роботу систематично вміщував на своїх шпальтах “Голос труда”. Так, в одному з номерів було опубліковано звіт В. Шатова про перебування в Детройті. Цей представник часопису прочитав п’ять лекцій і виступив на низці мітингів як у Детройті, так і у його передмістях. Автор звіту пробув також тиждень у Порт-Гуроні, де надав методичну допомогу місцевій російсько-польській групі. Надалі він збирався виступити з 2-3 лекціями в Детройті [4.-№31.-1913.-Вересень]. В іншому номері повідомлялося про утворення 1 грудня 1912 р. групи в Челсі й про те, що вже 15 грудня для її членів читали два реферати. Один загальноосвітній з історії Америки, але інший – з роз’ясненням суті анархо-синдикалізму [4.-№23.-1913.-Січень].

При групах працювали бібліотеки і читальні, які обслуговували не лише членів організації, але й усіх, хто бажав познайомитися з анархізмом [4.-№36.-1914.-Лютий]. З ідеями анархізму члени груп знайомилися читаючи “Голос труда”. Правда, іноді на адресу редакції лунали докори в надмірному захопленні розглядом питань теорії. Скажімо, Союз російських робітників Вікторії (Канада) ремствував, що матеріали часопису недоступні для розуміння читачів з низькою освітою і рекомендував “друкувати статті про тактику технічної оборони і нападу, про облаштування барикад, огорожень й інші прийоми революційної боротьби, про способи приготування і використання вибухових речовин” [4.-№39.-1914.-Травень].

Подібні побажання взагалі-то не зовсім зрозумілі з огляду на те, що такі знання не могли бути використаними. На відміну від європейських, американські організації анархістів майже не відправляли своїх членів в Росію. Їх сильною стороною було інше – матеріальна допомога, яку вони надавали соратникам у Європі, а через них Росії. Показовий, наприклад, той факт, що цюрихський “Рабочий Мир” розповсюджувався активніше за океаном. Наведемо дані одного номера цього видання про надходження коштів від його продажу. Гроші надійшли від 4 європейських і 9 американських груп і гуртків. До того ж із-за океану йшли надходження й від окремих анархістів та співчуваючих, не об’єднаних в групи [3.-№5.-1914.-Червень]. Американські групи практикували й проведення вечорів. Зібрані на них кошти також відсилалися в “Рабочий Мир” [3.-№39.-1914.-Травень].

У багатьох містах Північної Америки діяли анархістські “Червоні хрести”, які переймалися наданням допомоги політв’язням. Зокрема, про діяльність такої групи у Філадельфії у 1912 р. відомо з листа її членів до П. Кропоткіна. Філадельфійці вагалися – допомагати всім політичним чи лише анархістам. Оскільки чимало партійних і навіть безпартійних “Червоних хрестів” підтримували лише “своїх”, то члени групи схилилися до думки, що і вони діятимуть відповідним чином. Але перед прийняттям остаточного рішення анархісти з Філадельфії хотіли дізнатися про точку зору на це питання Кропоткіна [5.-Ф.1129.-Оп.29.-Спр.294.-Арк.1].

У Латинській Америці діяла група анархістів-комуністів у Буенос-Айресі. Уявлення про її роботу та проблеми, що перед нею стояли, дає датований 20 червня 1912 р. лист секретаря групи до О. Шапіро. У листі повідомлялося: “Група молода. Вдалося завести декілька зв’язків з російською масою, частина якої терплячі злидні і нестатки, а також із-за переслідувань в останні роки анархізму зацікавилась нами. Серед цієї маси можна було б [вести] усну і письмову пропаганду. Але що вдієш, якщо нема свободи слова і зборів? Обмежились одним – поширенням літератури, котру маємо. Маємо намір поширювати безкоштовно анархістські брошури в тій частині колонії, яка ще не сприйняла анархізм” [5.-Ф.1129.-Оп.3.-Спр.1441.-Арк.1-3].

Пожвавлення закордонної діяльності на тлі початку нового революційного припливу в Росії породило чергові спроби об’єднати роботу анархістських груп. Першою це питання порушила львівська група “Анархія”. 15 лютого 1913 р. “Рабочий Мир” опублікував її звернення до російських анархістів-комуністів за кордоном. У ньому вказувалось: “Нам необхідно враховувати пробудження мас, що починається. Усі партії заворушилися. Пора і нам взятися за широку практичну роботу в Росії. Підготовчі кроки ми можемо зробити вже

зараз, за кордоном”. Пропонувалося провести з’їзд груп для започаткування їх федеративного союзу. Автори звернення вважали, що на з’їзді в першу чергу варто обговорити діяльність емігрантських груп, а також переглянути тактику у зв’язку з новою ситуацією на Батьківщині, розв’язати проблему спільного видавництва і друкованого органу [З.-№5.-1913.-15 лютого].

Місяць по тому з подібною пропозицією до емігрантської аудиторії звернулася паризька група “Вільних общинників”. Вони запропонували розгорнутий перелік 15 сюжетів, котрі повинні були стати предметом обговорення на з’їзді і висловила своє бачення принципу відбору його учасників [6.-С.503-504].

Швейцарські групи 11-12 травня 1913 р. для обговорення питання про з’їзд провели в Лозанні конференцію. У повідомленні про хід роботи конференції вказувалося, що її учасники підтримали ідею пропорційного представництва на з’їзді делегатів від усіх течій анархізму. Пропонувалась й конкретна схема відбору учасників з’їзду. Обрана конференцією організаційна комісія (ОК) поширила в Росії і за кордоном постанови про спосіб скликання з’їзду та про його порядок денний. Серед іншого пропонувалося обговорити питання про утворення федерації закордонних груп [6.-С.506-507].

Невдовзі ОК по скликанню з’їзду окремою листівкою інформувала, що “отримала від величезної більшості закордонних груп і окремих товаришів співчутливі відповіді на своє циркулярне звернення”. Комісія пропонувала ще раз у деталях обговорити запропонований порядок денний і розпочати вибори делегатів.

Однак з’їзд тоді не відбувся. Далась взнаки абсолютизація багатьма анархістами індивідуалізму, який не залишав місця обов’язковим для всіх діям. Замість негайного скликання з’їзду, продовжувались розмови навколо нього. Частина груп відхилила пропозицію швейцарських колег, вважаючи, що в основу скликання з’їзду покладено неанархічні принципи. Свій варіант порядку денного з’їзду й принципу відбору на нього 24 травня 1913 р. запропонувало паризьке “Братство вільних общинників”. Три групи, що входили до братства, взагалі відгукнулися на повідомлення ОК гострокритичним листом, в якому не залишили “каменя на камені” від пропозицій швейцарців [6.-С.509-514]. Та й серед швейцарських груп не спостерігалась однотайність. Особливу думку щодо організації з’їзду у зверненні до російських груп анархістів-комуністів озвучила женевська група. Знову прозвучало звинувачення в порушенні анархічних принципів, оскільки передбачалась присутність на з’їзді уповноважених від груп, а не всіх бажаючих. Порушення принципу необмеженої свободи вбачалося і в поділі делегатів на тих, які мали б вирішальний голос та інших, з голосом дорадчим. Женевці ще раз наголошували, що рішення з’їзду не повинні бути обов’язковими для тих, хто їх не поділить, і саме проведення з’їзду можливе лише після врахування всіх думок, заяв і побажань анархістських груп [6.-С.514-515].

Дискусія щодо того, яким повинен бути з’їзд, велась на шпальтах “Рабочего Мира”. Однак була вона досить млявою, бо газета виходила з великими перервами. Наступний після публікації звернення льєзької групи її номер побачив світ через три місяці. В ньому знаходимо міркування з приводу льєзького звернення відомого І. Гроссмана.

Ці міркування показові своєю типовістю, перегукуються з точкою зору критично налаштованих груп, про що йшлося вище. Автор підтримав ідею з’їзду, але в принципі, оскільки, мовляв, нема впевненості в його плідності. Він негативно оцінював стиль діяльності одностайних і підкреслював: “В наших рядах не глибоко позитивна робота, а безплідна, роз’їдаюча критика. В нашому середовищі панує якась примітивність, жадливість елементарність – і боюсь, що ми виявимося безсилим розв’язати складні питання, що стоять на черзі” [З.-№6.-1913.-20 травня]. Виходячи з такої оцінки, цей авторитетний анархіст пропонував готувати з’їзд дуже ретельно, провести попередньо конференції окремих груп. Цікаво, що там же, де виходила газета, в Швейцарії, тижнем раніше відбулась регіональна конференція. Однак І. Гроссман знав лише про факт її проведення: “Я дізнався, із достовірного джерела, що така попередня співбесіда товаришів різних міст відбулася. Результати мені поки невідомі”.

Дискусія виявила проблему повної необізнаності більшості анархістів у питаннях теорії. Той же І. Гроссман у наступному числі “Рабочего Мира” з цієї причини заперечував проти їх винесення на з’їзд. Він констатував: “Багато серед анархістів отруєні марксистською містикою” і пропонував започаткувати теоретичний дискусійний орган. З’їзд повинен створити комісію, яка лише до наступного форуму підготувала б проект програми [3.-№7.-1913.-20 липня].

Гроссмана підтримав Г. Гогелія: “Деяким не дають спокою лаври соціал-демократів, які на своїх з’їздах розв’язували теоретичні питання. Наші теж хочуть в декілька днів визначити погляди на роль особи в історії, сформулювати загальні основи нашої філософії історії, і це при тому, що ці питання не обговорювалися в нашій пресі, у цій царині у нас не відбувалось жодної теоретичної роботи. Частина не знайома навіть з усіма працями Кропоткіна, а інша малознайома з Бакунінім і Реклю. Спочатку потрібно все це, привести до ладу духовну спадщину, а потім уже обговорювати на з’їзді” [3.-№7.-1913.-20 липня].

На практиці заклики до ретельної підготовки з’їзду мали наслідком лише те, що про нього на певний час знову забули. Як світло далекої зірки самотнім відголоском дискусії в Європі з’явилася у вересні 1913 р. в “Голосе труда” стаття А. Крамського “З приводу з’їзду анархістів-комуністів”. Автор підтримав ідею з’їзду, але, як і більшість анархістів, дуже турбувався, щоб не була порушена повна автономія його учасників. Всупереч думці європейських керманічів, представник американського континенту пропонував обговорити на з’їзді не лише завдання практичної роботи, але і питання теорії анархізму [4.-№31.-1913.-Вересень].

В Європі об’єднавчі зусилля дали плоди лише в одному випадку. 4-11 жовтня 1913 р. в Парижі відбувся з’їзд “Братства вільних общинників” (Федерації анархістів-комуністів). Його організували А. Карелін, В. Федоров-Забрежнев, М. Іловайський та інші “вільні общинники”. На з’їзді за різними даними зібралося від 22 до 40 осіб. Окрім представників всіх 8 груп, які складали “Братство”, в якості гостей були присутніми М. Рогдаєв та М. Доленко (від Женевської групи). Головною справою форуму вважалося обговорення напрямків діяльності закордонних груп і окремих анархістів. Було прийнято декілька резолюцій з найважливіших питань закордонної діяльності, але засідання довелося перервати у зв’язку із чутками про провокацію в “Братстві”.

Деякі делегати звинуватили в провокації М. Рогдаєва. В свою чергу Рогдаєв, Іловайський та їх прихильники висунули контрзвинувачення А. Кареліну. Справа закінчилася розколом паризької Федерації. Її більшість (26 “рогдаєвців” проти 13 “карелінців”) після з’їзду виключила Кареліна зі складу “Братства”. Як з’ясувалося вже після революції, на форумі дійсно були провокатори, але від Департаменту поліції. Вони й спровокували зіткнення. Завідувач закордонної агентури російської політичної поліції Красильников не без гордощів відзначав: “Справа Рогдаєва” призвела до того, що з існуванням зорганізованої Паризької Федерації анархістів-комуністів можна вважати покінченим” [6.-С.671].

І все ж таки загальний з’їзд був на часі. Це розуміла більшість анархістів. Ближче до кінця 1913 р. поновилися спроби його організувати. Внесок у справу підготовки з’їзду зробив “Рабочий Мир”, який проблемі об’єднання за кордоном присвятив значну частину матеріалів номера від 1 грудня. Зокрема, А. Лисс в статті “Про організаційне питання” зробив огляд роботи в еміграції від початку ХХ століття й сформулював висновок: подальший її прогрес неможливий без об’єднання зусиль в рамках єдиної Закордонної Організації (ЗО). Вона уявлялась автору федеративною з автономією груп як у виборі своїх членів, так і діях. ЗО повинна була зосередити зусилля на пропаганді і розвитку ідей анархізму у власному середовищі. Для цього треба було подбати про дискусійний друкований орган, започаткувати школи, читати лекції і реферати. Іншим важливим завданням ЗО була б пропаганда і агітація в колах еміграції і, перш за все, трудової. Справу залучення до анархістського руху неопітів забезпечував би спеціальний періодичний агітаційний друкований орган та систематичні виступи в колоніях емігрантів з популярними лекціями і рефератами.

Велику увагу автор приділив питанню допомоги російським організаціям анархістів. У Росію повинні транспортуватись теоретичний орган анархістів і популярна література. Для забезпечення російських організацій літературою, інших зв'язків з ними варто створити спеціальні конспіративні групи. [З.-№9.-1913.-1 грудня].

Звичайно, стаття в “Рабочем Мире” – не більше, ніж побажання до організації роботи. Але вона показова в тому сенсі, що висвітлювала проблеми, до розв'язання яких готувалися закордонні анархісти. І саме у зв'язку з цим ними покладались великі надії на з'їзд. Вкажемо при цьому, що автор статті А. Лисс ввійшов до Оргкомітету по скликанню з'їзду і був одним з найактивніших під час роботи форуму.

У тому ж номері газети знаходимо ще одну статтю “До організаційного питання”. Її автор А. Гіттерман, що теж став членом оргкомітету, гостро ставив питання відсутності в середовищі анархістів партійної відповідальності. Гіперболізація принципів свободи слова та волі були тим фактором, що постійно заважав об'єднавчим зусиллям [З.-№9.-1913.-1 грудня].

Подібні публікації відбивали атмосферу загальної налаштованості на подолання перешкод до об'єднавчого з'їзду. І, нарешті, 28 грудня 1913 р. в Лондоні зібралися делегати від груп Лондона, Парижа, Женеви, Льежа, члени оргкомітету та відомі партійні працівники О. Голберг, М. Гольдсміт, Г. Гогелія, Л. Іконнікова, М. Рогдаєв – всього 26 осіб. Однак не прибули представники найчисленніших організацій – американських. Далося взнаки виключення з “Братства вільних общинників” А. Кареліна, дуже авторитетного в анархістських групах за океаном. Тому зібрання оголосило себе не з'їздом, а першою об'єднавчою конференцією російських анархістів-комуністів за кордоном.

Виходячи з факту нижчого, ніж передбачалося, статусу зібрання його учасники вирішили не торкатися проблем теоретичних і зосередитися головним чином на питаннях організації роботи за кордоном. Протягом семи засідань було заслухано доповіді-звіти про діяльність представлених на конференції груп, обговорено питання про форми організації анархістів-комуністів, постановку справи пропаганди і агітації, утворення федерації закордонних груп та їх друкований орган.

При обговоренні питання про форми організації анархістів найбільше голосів набрали резолюції, запропоновані О. Голбергом, О. Шапіро та паризькою групою “Воля Робітника”. Перша з них формулювала організаційні засади об'єднання груп у Федерацію. У ній, зокрема, наголошувалось: “Кожна група, як автономна одиниця, самостійно вирішує всі питання своєї внутрішньої організації. Якщо в одному і тому ж місті є декілька анархістських груп, то ніщо не заважає кожній з них, зберігаючи свою повну автономію, приєднатися до загальноанархістської Федерації. Друга резолюція визначала принцип об'єднання в групи: “Конференція знаходить бажаним групування анархістів на ґрунті спільної роботи, на ґрунті інтимності, або ж на ґрунті обох цих мотивів”. Нарешті, третя окреслювала основні напрямки закордонної роботи. “Групи Федерації сприяють анархо-комуністичному руху в Росії і разом з тим ведуть агітацію серед вихідців з Росії, які проживають за кордоном” [6.-С.548-549].

Конференція прийняла рішення про утворення Федерації груп, яка покликана була збирати і координувати сили анархістів і, не порушуючи автономію кожної з груп, забезпечувати необхідну єдність дій. Для керівництва поточними справами обирався Секретаріат. Планувалося у серпні 1914 р. провести з'їзд всіх груп і не пізніше цього ж терміну з'їзд Федерації. Друкованим органом Федерації конференція визначила газету щоріхських анархістів “Рабочий Мир”. На заключному засіданні вже у перший день нового 1914 р. учасники конференції обговорили питання покращення агітаційно-пропагандистської роботи за кордоном.

Ми досить детально зупинилися на боротьбі навколо з'їзду, бо вона не лише висвітлювала проблеми, але й показала готовність анархістів до певної самопожертви. Промовистий сам факт проведення у підсумку боротьби хай лише і конференції. Для анархістів з їх запереченням централізованої партійної організації, абсолютизацією індивідуалізму і свободи особи зібратися й виробити спільні рішення було рівнозначно

подвигу. Заради забезпечення зростання впливу на рух в Росії частина з них спромоглася наступити на власне горло.

Однак природа анархізму у час після конференції все ж далася взнаки. Звичайно, рішення об'єднавчого форуму послужили для груп певним орієнтиром у їх роботі. Але от керуватися вказівками чи навіть порадами якогось центрального органу, співпрацювати з ним закордонним анархістам виявилось не під силу. Секретаріат Федерації змушений був у першому ж звіті про свою діяльність констатувати – групи його ігнорували. Повним мовчанням вони обійшли пропозицію спільно виробити чергу денну закордонного загальноанархістського з'їзду. Хоча на конференції голосували за його проведення в серпні 1914 р. Не відгукнулися групи й на нагадування про допомогу “Рабочему Миру” тощо. В активі Секретаріату виявилось лише налагодження співпраці з групами Північної Америки та Австралії в організації розповсюдження друкованого органу. “Рабочий Мир” у багатьох містах цих континентів почав поширюватись у значній кількості [6.-С.561-562].

Вкажемо, що цей одинокий успіх став можливим завдяки взаємній зацікавленості. Це видно хоча б з публікації у “Голосе труда” листа групи бронзвільських читачів “Рабочего Мира”. Автори листа повідомляли про організовані ними платні вечори, надходження від яких призначались “Рабочему Миру”, і закликали російську еміграцію в Америці взятися за справу матеріального зміцнення єдиного в Європі видання анархістів [4.-№39.-1914.-Травень].

Що ж до подальшої роботи секретаріату Федерації з “європейцями”, то, не дочекавшись відповіді на своє звернення (відгукнулась лише одна група), його члени самотужки розробили порядок денний й порядок скликання загальноанархічного з'їзду, намітили навіть конкретний час і місце проведення (22-25 серпня 1914 р., Лондон). Однак, посиляючись на необхідність проведення наступного з'їзду Федерації, а також планований міжнародний Конгрес анархістів, групи виступили проти, й цей форум так і не відбувся.

Стан справ після утворення Федерації якнайкраще ілюструє опублікована в “Рабочем Мире” стаття “Настрої і думки”. Її автор відзначав: “Ледве-ледве, після проміжку в декілька років, вдалося зібрати сили за кордоном, утворити групи, орган, федерацію, ледве вдалося переконати, що при бажанні і щирості можна зробити дещо для руху і за кордоном, спочатку для себе, а згодом і для сприяння російському руху, як знову чути голоси – навіщо потрібна робота за кордоном, навіщо потрібний орган” [3.-№3.-1914.-Квітень].

Ситуацію в закордонних організаціях станом на 1914 р. висвітлила й дискусія про шляхи допомоги Росії, яка розгорнулась на шпальтах “Рабочего Мира”, тепер вже органа Федерації груп. Її ініціювала публікація статті за підписом “молодий закордонник”. Автор жорстко констатував: “За останні роки нами, що проживають за кордоном, нічого не зроблено, щоб пожвавити анархістський рух в Росії”. З імперії надходили повідомлення про існування великого попиту на пропагандистів-анархістів, й автор пропонував перейнятися хоча б цією проблемою. Федерація, на його думку, повинна сформувати спеціальну групу й відправити до Росії [3.-№2.-1914.-Березень]. Вже у наступному номері газети з'явилося три статті-відповіді, серед яких дві належали лідерам – О. Голбергу та І. Гроссману. Обидва погоджувались з негативною оцінкою закордонної діяльності. О. Голберг при цьому пояснював усе об'єктивними обставинами: “Залежало не від нас. Народний рух завмер. Нам залишалося лише чекати пробудження. 8 останніх років було відсутнє поле брані”, й відзначав позитив – зробили багато: врахували досвід, з'ясували недоліки руху, свої помилки, працюємо над практичною підготовкою самих себе до революції. І. Гроссман виявився критичнішим. Він констатував, що пожвавлення революційного руху в Росії відбувається поза організаційним впливом анархістів. Закордон демонструє дивну байдужість до діяльності тих, хто працює в Росії. Нічого не зроблено, щоб зв'язатися з Росією. Багато хто мріє не про повернення для роботи на Батьківщину, а про від'їзд до Америки [3.-№3.-1914.-Квітень].

На наш погляд, ці дві точки зору висвітлюють дві сторони однієї медалі й разом створюють узагальнюючу картину закордонної діяльності анархістів. У ній органічно поєднувались як зусилля з підготовки кадрів, прагнення до певної координації дій, так і

нехить багатьох перейматися російськими проблемами. Спільною була констатація факту – закордонні організації майже не мали зв'язку з Росією. Показово, що конкретну пропозицію “молодого закордонника” відкинули одностайно. І. Гроссман її проігнорував, а О. Голберг, погодившись, що потрібно розпочати підготовку досвідчених пропагандистів, рішуче заперечував проти їх відправки негайно.

На завершення огляду діяльності закордонних організацій анархістів зупинимося на подіях в їх північноамериканських групах. Вище вже відзначалося, що російські анархісти в Північній Америці мали свою специфіку. Однак попри це, і там у розглядуваний період наростали об'єднавчі процеси. Як і в Європі, набула популярності ідея анархістського з'їзду. З причини, яку ми називали, представників американських груп не було на лондонському форумі. Але через півроку відбувся регіональний з'їзд. Йому передувала кристалізація на партійній основі в аморфних емігрантських організаціях, що підтримували “Голос труда” і на цій підставі зараховувалися його редакцією до анархістських. Однак коли газета зробила спробу утворити під своїм патронатом анархістську Федерацію, з'ясувалося, що серед співчуваючих анархізму багато таких, котрі не були готові організаційно оформити приналежність до цієї течії. “Голос труда” публікував думки і резолюції груп, гуртків “за” і “проти”.

У підсумку на анархістський з'їзд, який відбувся в Детройті 1-7 липня 1914 р. й остаточно оформив анархістську “Федерацію робітничих союзів США і Канади”, прибуло 14 делегатів від 23 організацій. Вони представляли 600 емігрантів з 2500, які підтримували “Голос труда”.

“Голос труда”, що став органом Федерації, опублікував для широкого ознайомлення звіт про персональний склад учасників з'їзду і зроблені на ньому доповіді (серед них і гостя з паризького “Братства вільних общинників”) та повний текст прийнятих на форумі резолюцій [4.-№8.-1914.-23 жовтня]. Про характер зібрання в Детройті, його спрямованість дає уявлення написана по гарячих слідах стаття П. Саботажева “З приводу з'їзду”. Процитуюмо її: “13 засідань з'їзду, який розробив низку теоретичних і практичних питань, пропливли у вражаючій одностайності всіх делегатів з головних питань порядку денного. Різко відмежувавшись від безпринципних організацій, які прикривалися прапором безпартійності, з'їзд не менш різко відмежовувався і від різноманітних відділів і груп соціалістів-державників, зайняв позицію класової революційної організації, яка прагне у своїй роботі до розширення і поглиблення в широких масах ідей і принципів бездержавного робітничого соціалізму. Залишаючи, як і раніше, в повній силі принцип найширшої автономії кожної окремої організації, з'їзд, у той же час, зблизив їх тісніше для координації усіх сил і засобів федеративних організацій” [4.-№42.-1914.-Серпень].

З практичних рішень з'їзду відзначимо створення спеціального агітаційного фонду для забезпечення груп лекторами і пропагандистами. “Голос труда” підсумовував: закінчився підготовчий період, що тривав 3,5 роки. Починається наступний – час будівництва, час розширення сфери діяльності анархістських організацій [4.-№42.-1914.-Серпень].

Уже найближче майбутнє повинно було підтвердити чи спростувати такі оптимістичні заяви.

Таким чином, напередодні Першої світової війни діяльність закордонних груп російських анархістів пожвавилась. Вони вирости чисельно. Особливо впадає у вічі посилення в їх середовищі потягу до консолідації і роботи в межах єдиної федерації. Помітнішою стала агітаційно-пропагандистська діяльність емігрантів серед одностайних і співчуваючих.

І все ж таки, попри певне покращення закордонної роботи, вона залишала бажати кращого. Навіть відзначений позитив – зростання чисельності рядів анархістів за кордоном – був доволі відносним. За нашими підрахунками, в Європі діяло близько 150 російських анархістів. 600 осіб об'єдналися в анархістську Федерацію в Північній Америці. Навіть не сотнями, а лише десятками осіб обраховується число російських анархістів у Латинській Америці та Австралії. До того ж варто пам'ятати, що анархісти за межами Європи для Росії

практично були втрачені. Ніхто з них, за винятком хіба що одиниць, не збирався повертатися на батьківщину.

Головною проблемою залишалась відсутність постійного зв'язку з Росією, в якій анархістський рух ледве жеврів. Не випадково один із делегатів лондонської конференції констатував: “Кому ми можемо зараз сприяти, якщо нема анархістського руху в Росії. Наша робота зведена до нуля. Адже у нас і зв'язків нема” [6.-С.552].

Однак ситуацію ледь не клінічної смерті руху різко змінили нові обставини, пов'язані з початком світової війни й викликаной нею системної кризи. Тоді і з'ясувалася стратегічна роль закордонних організацій. Нечисленні, вони все ж не дозволили руху зникнути остаточно і стали тим клоном, без якого відродження анархізму в Росії в час нової революції вкрай би ускладнилось, принаймні, вимагало б досить багато часу.

Джерела та література

1. Мороко В.М. Закордонні організації російських анархістів на початку XX ст. // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2002. – Вип. XIV.
2. Мороко В.М. Спроби вижити: закордонні організації російських анархістів у 1907-1910 рр. // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2002. – Вип. XV.
3. “Рабочий Мир.” Цюрих. 1912-1914. Видання групи анархістів-комуністів “Рабочий мир”. З лютого 1914 р. орган федерації закордонних груп російських анархо-комуністів.
4. “Голос труда.” Нью-Йорк. 1911-1917. Видання російської робітничої групи
5. Державний архів Російської Федерації (м. Москва).
6. Анархисты: Документы и материалы. 1883-1835 гг.: В 2 т. – М., 1998. – Т.1. 1883-1916 гг.
7. Бібліотека Російського незалежного інституту соціальних і національних проблем. Фонд архівного зберігання.
8. Худайкулов М. Из истории борьбы большевистской партии с анархизмом. – Ташкент, 1984.

SUMMARY

The article is devoted to the problem of the Russian emigrant anarchist organisations' activity before the Word War I. The author shows their foreign operational bases as those, which played a great role in the development of anarchism as the liberating movement in Russian Empire. It is resumed that foreign organisations influenced greatly on the rebirth of anarchism at the time of Russian Revolution of 1917.

Д.І. Ткач

РЕФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ УГОРСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ В ОСТАННІ ДЕСЯТИРІЧЧЯ XX СТ.: ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

1. Насадження соціалістичної моделі в Угорщині, стадії розвитку, конфліктологічні парадигми, шлях до наступного постсоціалістичного перетворення.

Стрімкі за часом та революційні за змістом зміни суспільно-політичних систем, що мали місце у Центральній та Східній Європі на межі 80–90-х років мають свої історичні, політичні, економічні, соціальні, гуманітарні причини, без детального аналізу яких неможливо зрозуміти, яким чином формувався та проходив процес розвалу соціалістичного ладу. Чи залежав він від внутрішніх, чи зовнішніх причин, чи від обох зразу? Чи був у цілому в цієї соціально-політичної системи шанс на виживання. І чи мають рацію ті вчені,